

УДК 376-056.36:78]: 364-57(045)

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ДІТЕЙ ІЗ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ
ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА
В УМОВАХ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ**

Тетяна Суменко, аспірантка кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID: 0000-0003-2485-5989

E-mail: mississumenko@gmail.com

Статтю присвячено проблемі формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку засобами музичного виховання в умовах реабілітаційних центрів, що є ключовим завданням установ, які надають послуги із педагогічної, психологічної, соціальної та комплексної реабілітації дітей із інвалідністю. Встановлено, що соціальна компетентність визначає важливі складники інтеграційних процесів, стимулює засвоєння імітаційних навичок та навичок двосторонньої комунікації у дітей із складними порушеннями розвитку, формує чіткі, доступні для детермінантного сприйняття дітей із порушеннями психофізичного розвитку власні соціальні позиції у сучасному суспільстві. Виявлено, що нові методики і технології, що реалізуються в умовах реабілітаційних установ, спрямовані на засвоєння елементарних соціальних алгоритмів, що полегшують процес соціалізації дітей із складними порушеннями розвитку, надають їм дієві практичні інструменти для самостійного життя в межах сучасного суспільства. Обґрунтовано, що введення «Інтегрованого соціально-мистецького курсу "My world"» у систему корекційно-розвиткової діяльності в межах реабілітаційних установ може започаткувати системну лінію соціального розвитку дитини із складними порушеннями розвитку. Акцентовано увагу на тому, що дотримання цілісної лінії соціального розвитку дитини зі складними порушеннями під час музично-корекційних занять надасть їй можливість генералізувати власний практичний досвід та самостійно розв'язувати елементарні соціальні завдання. Аргументовано, що впровадження «Інтегрованого соціально-мистецького курсу "My world"» є важливою умовою для формування соціальної компетентності дитини із складними порушеннями розвитку засобами музичного виховання в умовах реабілітаційних центрів.

Ключові слова: соціальна компетентність, діти із складними порушеннями розвитку, «Інтегрований соціально-мистецький курс "My world"», реабілітаційний центр, корекційно-розвиткова діяльність.

**FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE
OF CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISABILITIES
BY MEANS OF MUSIC ART
IN A REHABILITATION CENTER**

Tetyana Sumenko, postgraduate student of the Social Work Department of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of The Kharkiv Regional Council

ORCID: 0000-0003-2485-5989

E-mail: mississumenko@gmail.com

This article is devoted to the problem of forming of social competence of children with complex developmental disabilities by means of Music Art in rehabilitation centers. This is a key task of

institutions that provide pedagogical, psychological, social and comprehensive rehabilitation services to children with disabilities. It was found that social competence determines the important components of integration processes, stimulates the acquisition of imitational skills and bilateral communication skills in children with complex developmental disabilities, formulate clear, accessible for determinant perception of children with psychophysical disabilities own social positions in today's society. It was found that new methods and technologies, which are implemented in the conditions of rehabilitation institutions, are aimed at mastering elementary social algorithms that facilitate the socialization of children with complex developmental disabilities by giving them practical tools for self-sufficient living within a modern society. It is grounded that the introduction of "The Integrated social and artistic course "My World" into the system of corrective and developmental activities within rehabilitation institutions can start a systematic line of social development of children with complex developmental disabilities. It is emphasized that adhering to a holistic line of social development of a child with complex disabilities during musical and corrective activities will enable children with complex developmental disabilities to generalize their own practical experience and independently solve elementary social problems. It is argued that the implementation of "The Integrated social and artistic course "My World" is an important condition for the formation of social competence of children with complex developmental disabilities by means of music education under the conditions of rehabilitation centers.

Keywords: social competence, children with complex developmental disabilities, "The Integrated social and artistic course "My World", rehabilitation center, correction and developmental activity.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства, пов'язаний із переосмисленням соціальних орієнтирів, актуалізує проблему формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку як таку, що значно впливає на їхню підготовку до самостійного або частково самостійного життя в умовах змін суспільства. Із упровадженням нових методик та технологій у корекційно-розвиткову діяльність реабілітаційних установ, що надають послуги дітям із складними порушеннями розвитку, постає низка питань щодо формування в дітей уявлень про двосторонню комунікацію, норми поведінки, навички самообслуговування, роботу в команді тощо. Складність означеної проблеми полягає в тому, що суспільство не завжди враховує специфіку та особливості нозології дитини із складними порушеннями розвитку та не може повною мірою знизити рівень соціальних та моральних вимог до неї. Саме тому особливого значення набуває формування соціальної компетентності дитини із складними порушеннями розвитку як важливого складника процесу її соціалізації. Проте для якісного розвитку соціальної компетентності необхідно створити такі умови, що забезпечать розвиток соціально активної і адаптованої особистості, яка зможе повною (або частковою) мірою задовольняти свої соціальні потреби та бути пристосованою до подальшого самостійного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальна компетентність як особистісна якість індивіда є затребуваною в усіх соціальних сферах та характеризується як багатоаспектне, багатокомпонентне поняття [2, с. 579–585]. Під соціальною компетентністю дитини із складними порушеннями розвитку (як суб'єкта поведінки або діяльності) більшість дослідників має на увазі її уміння, знання та навички, завдяки яким вона зможе розв'язувати елементарні соціальні завдання [3, с. 58–64]. Вітчизняні й закордонні науковці, вивчаючи проблему соціальної компетентності дітей із означеної категорії, визначають складні порушення розвитку як стан, що характеризується комплексним виявленням порушень інтелектуальних, психічних, фізичних та емоційних якостей (Р. Ануфрієва, І. Бех, Ю. Бистрова, Л. Буєва, О. Гаврилов, А. Герцов, В. Гарбузова,

І. Григорєва, Т. Гладун, Г. Дульняєв, І. Єремєєнко, С. Єросова, М. Лялін, А. Мікляєва, М. Оршавська, М. Певзнер, Б. Пиньський, Т. Поніманська, П. Романовська, О. Расказова, Г. Костюк, С. Кулакова, О. Нікольська. О. Хохліна, І. Шишменцев).

О. Вержиховська, В. Синьов у своїх наукових працях зазначають, що процес формування соціальної компетентності дитини є складним та повільним через невміння дитини із складними порушеннями розвитку застосовувати набуті навички в нових умовах. В. Бондар, Г. Дульняєв, Ю. Бистрова підкреслюють, що для формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку вкрай важливе застосування системних, послідовних дій, багаторазових практичних повторів, зразків генералізації набутих навичок в нових умовах.

Актуальність досліджуваної проблеми формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку та пошук шляхів її розв'язання зумовили розробку «Інтегрованого соціально-мистецького курсу "Му world"» та упровадження його до системи музичних занять у межах корекційно-розвиткової роботи в умовах реабілітаційних центрів.

Мета статті – обґрунтувати умови формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку засобами музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Соціальна політика України спрямована на створення комплексу правових, освітніх, економічних, медичних, психологічних, реабілітаційних заходів, ключовою метою яких є відтворення або поліпшення життєдіяльності, соціальної адаптації, повернення до повноцінного життя людей з обмеженими можливостями, зокрема й дітей із складними порушеннями розвитку.

За даними статистичної служби України на січень 2021 р., в Україні налічується 163,9 тис. дітей з інвалідністю: зокрема дітей із розладами психіки та поведінки – 27052 тис., хворобами центральної нервової системи – 25422 тис., загальна кількість дітей із уродженими аномаліями (вадами розвитку), деформаціями і хромосомними аномаліями – 49206 тис. [4, с. 62–63].

Загальна чисельність дітей з інвалідністю кожного року збільшується на 0,5 % [5]. Із стрімким збільшенням кількості дітей з інвалідністю, зокрема й дітей із складними порушеннями розвитку, підвищується науковий та державний інтерес до питань розвитку, навчання та виховання дітей з вадами психофізичного розвитку, особлива увага приділяється проблемам інтеграції й адаптації дітей цієї категорії до самостійного життя в соціальному просторі та, відповідно, розробці змістового наповнення корекційно-розвиткових занять.

Згідно зі статистичними даними, нині в Україні 24 області надають реабілітаційні послуги дітям з інвалідністю. Загалом 116 установ, з яких лише 48 забезпечують клієнтів послугами за державний кошт. 29 із 48 закладів працюють із дітьми, що мають психічні захворювання та розумову відсталість, зокрема й синдром Дауна та аутизм. У 21 з них можна отримати послугу соціальної реабілітації за державний кошт. 14 із 29 державних закладів, що надають реабілітаційні послуги дітям із складними порушеннями розвитку, мають статус реабілітаційних центрів.

Із загальної кількості дітей з інвалідністю (163,9 тис.), 25078 тис. навчаються в умовах інклюзивної освіти [6]. 134,02 тис. дітей із інвалідністю, що не охоплені державними та приватними закладами освіти, мають отримувати якісну освіту та (або) за потребою реабілітаційні послуги згідно з нозологією.

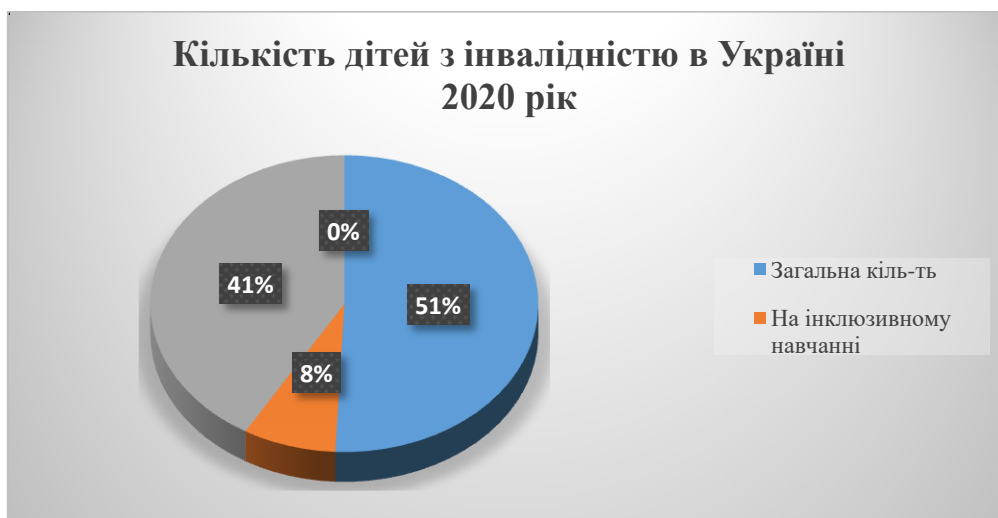

Рис. 1 Кількість дітей з інвалідністю в Україні

З урахуванням важкого економічного становища в Україні не кожна родина, де виховується дитина із складними порушеннями розвитку, має можливість відвідувати спеціалізовані заклади, що надають спектр реабілітаційних послуг. Упровадження «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*» у систему музичних занять у межах корекційно-розвиткової роботи (в умовах реабілітаційних центрів) забезпечить фахівців реабілітаційних установ та батьків (або опікунів) дітей із складними порушеннями розвитку якісним, апробованим практичним матеріалом для корекційних занять із соціального орієнтування та дасть можливість надолужувати соціальний досвід підопічних. Слід зауважити, що результативність опанованих знань, умінь та навичок можлива лише за дотримання принципів системності та доступності, що максимально можуть забезпечити передусім фахівці спеціалізованих закладів.

Згідно з нормативно-правовою базою з питань дитячої інвалідності, саме спеціалізовані заклади здійснюють заходи, спрямовані на коригування індивідуальних порушень розвитку дитини із складними порушеннями розвитку, навчання її соціально-побутових навичок, розвиток здібностей та створення передумов для успішної інтеграції особливої дитини в соціум.

Соціально-побутове орієнтування – значущий складник соціальної компетентності дитини із складними порушеннями розвитку, завданням якого є формування таких навичок і умінь, що необхідні для самостійного та свідомого (з урахуванням збереженого або частково збереженого інтелекту) розвитку, розв’язання таких соціальних завдань як: організація побуту й дозвілля, користування транспортом, засобами комунікації, виконання правил і норм поведінки в родині та суспільстві, планування власного часу, режимних моментів і тощо.

Для розв’язання питань соціального розвитку дітей з інвалідністю в Україні прийнято низку соціальних програм. Стосовно корекційно-розвиткової роботи з дітьми із складними порушеннями розвитку Міністерством освіти і науки України та Інститутом модернізації змісту освіти рекомендовано близько 11 корекційних

програм [7], однак зазначені програми розкривають не достатньо шляхи соціалізації засобами мистецтва.

«Інтегрований соціально-мистецький курс *“My world”*» – вектор із соціальної інтеграції в межах корекційних музичних занять для дітей із складними порушеннями розвитку. Курс складається з восьми мобільних модулів, що містять готові корекційні заняття соціально-практичного характеру. Кожне заняття, залежно від складності нозології дитини, її соціального досвіду, умінь та навичок, може бути модифіковане під індивідуальні запити дитини. Залежно від означених завдань та основної мети реабілітаційного маршруту дитини, окреме заняття може бути проведене від 1 до безлічі разів. Курс або елементи курсу доречно реалізовувати як у закладах дошкільної, загальної середньої освіти, так і в закладах спеціальної освіти або ж соціальних установах реабілітаційного спрямування.

Корекційні заняття з «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*» містять видозмінені структурні елементи музичного заняття. Контент окремого заняття може бути використаний як музичним керівником, фахівцями реабілітаційних центрів, так і батьками дитини із складними порушеннями розвитку. До структури занять введені авторські нейрокорекційні вправи, музичні ігри з елементами нейробіки, комплекс руханок, поспівок, логоритмічних вправ, пальчикова гімнастика, елементи ЛФК, вправи для розвитку просторових уявлень, зорової та слухової пам'яті, вправи для формування імітаційних навичок та корекції поведінкових навичок для дітей із РАС, гіперактивністю, розумовою відсталістю середнього та важкого ступеня тощо.

Музичне корекційне заняття будується на емоційному, естетичному, духовному, психологічному та педагогічному компонентах, що забезпечують гармонійний усебічний розвиток дитини із складними порушеннями розвитку у реабілітаційному процесі.

Емоційна складова корекційного музичного заняття дозволяє утримувати увагу дитини зі складними порушеннями розвитку протягом тривалого часу, допомагає корегувати поведінкову лінію, настрій, сприяє активній динаміці та темпоритму заняття. Обмін ідеями в ігровому музично-корекційному просторі, сенсорні відчуття, реакція на увагу, зміна настрою, ведення переговорів (зокрема за допомогою альтернативної комунікації) – це лише деякі навички, що отримують діти із складними порушеннями розвитку у процесі соціальної взаємодії з іншими індивідами [8, с.748]. Наявність мінімального рівня соціальної компетентності дозволяє дітям із складними порушеннями розвитку набувати власний ігровий, соціальний, імітаційний досвід обмінюватися ним.

Із урахуванням власного практичного досвіду роботи в галузі реабілітації та аналізу стану проблеми формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку можна констатувати, що досліджуваний феномен є інтегративною якістю, на стан якого впливає комплекс умов. Однією з таких умов є введення «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*» у систему корекційно-розвиткової роботи з дітьми із складними порушеннями розвитку в умовах реабілітаційного центру.

Упровадження «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*» може започаткувати системну соціальну лінію розвитку дитини із складними порушеннями розвитку у циклі корекційно-розвиткової роботи, адже в його

основу закладена ідея формування соціальної компетентності дитини із складними порушеннями розвитку засобами музичного мистецтва.

Корекційно-музична діяльність соціальної спрямованості може бути як окремим напрямом корекційно-розвиткової роботи у реабілітаційному процесі, а також інтегрованим методом на занятті. Модульна система курсу допоможе поетапно розподілити практичну діяльність фахівців щодо формування соціальної компетентності особливої дитини, вибудувати її загальний реабілітаційний маршрут соціальної спрямованості. Основна мета «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*» – формувати соціальну компетентність дитини із складними порушеннями розвитку. Завдання курсу – ознайомити дитину із складними порушеннями розвитку з темами «Мое тіло», «Емоції», «Режим дня», «Моя оселя», «Моя група», «Поняття «дай-на», «Безпечно – небезпечно», «Соціальний простір», «Природа», «Мої потреби», «Свято», що й допоможе сформувати соціальну компетентність. Тож введення означеного курсу у систему традиційних музичних занять у межах реабілітаційних установ допоможе розв'язати одне з надважливих завдань сучасної реабілітаційної системи в Україні в царині соціальної роботи – розвиток нових підходів до реабілітації дітей із складними порушеннями розвитку.

Чим раніше починається робота з дитиною із складними порушеннями розвитку, тим вищі її шанси на компенсацію, реабілітацію, соціалізацію та адаптацію у суспільстві. Саме тому так важлива кваліфікована корекція порушень у психічному, фізичному, соціальному та розумовому розвитку особливої дитини та її інтеграція у єдиний соціальний простір з метою отримання якісних реабілітаційних, корекційно-розвиткових послуг.

Музичне виховання як важливий елемент корекційно-розвиткової роботи в умовах реабілітаційного центру – це дієвий засіб формування емоційної та інтелектуальної сфери дітей зі складними порушеннями розвитку. Раннє залучення дитини до музичного виміру – ефективний механізм активації вищих функцій головного мозку, творчого, логічного та абстрактного мислення. Упровадження інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”* у структуру музичного заняття для дітей зі складними порушеннями розвитку дозволяє корегувати затримку психологічного, мовленнєвого розвитку, прискорює дозрівання сенсомоторних відділів кори головного мозку, сприяє інтеграції діяльності мозку, стимулює центр мовлення, формує уявлення про своє тіло, гігієнічні навички та навички двосторонньої комунікації, взаємодії зі сторонніми людьми у соціальному просторі. Основні зони мозку, що залучені до обробки музики, близько розташовані до зон, що відповідають за мовлення. Музика вчить дитину із складними порушеннями розвитку концентрувати слухову та зорову увагу, розвиває почуття ритму (сильної / слабкої долі), фонематичний слух, покращує взаємодію обох півкуль мозку, учить виділяти конкретний звуковий сигнал із загального музичного фону. У процесі музичної діяльності у дитини із складними порушеннями розвитку формуються нові нейронні ланцюжки, емоційний відгук та інтелект, елементи музично-емоційної свідомості, імітація, надолужується практика взаємодії у колективі, розвивається творче, асоціативне, логічне мислення, пам'ять, формується соціальна компетентність.

Введення такої навчально-корекційної лінії як соціальне орієнтування, у систему традиційних музичних занять для дітей із складними порушеннями розвитку – дієвий, гармонійно збалансований девайс реабілітаційних послуг через призму музичного мистецтва, а значить – ціннісний складник процесу формування їхньої соціальної компетентності.

Залучення дитини із складними порушеннями розвитку до корекційних музичних занять надзвичайно важливе як під час комплексної реабілітації, так і в межах її буденного життя в рамках соціального простору.

Емоційна, естетична, інтелектуальна, соціальна та духовна сторони впливу музики – ефективний практичний інструментарій, вкрай необхідний для загального розвитку дитини зі складними порушеннями розвитку. За допомогою корекційних музичних занять фахівець може допомогти дитині активізувати емоційний, сенсорний, фізичний розвиток, пізнавальні процеси, покращити координацію, загальну та дрібну моторику, набутти нових знань, умінь та навичок.

Корекційні музичні заняття – невід’ємний елемент курсу реабілітації. Часто музичний керівник або музичний терапевт, умотивований допомогти дитині із складними порушеннями розвитку, спрощує структуру музичного заняття або повністю її нівелює, адже складні форми нозології обмежують залучення дитини до таких видів музичної діяльності, як спів, слухання музики, музична грамотність, вправи. Із метою встановлення візуального контакту, розвитку елементарних імітаційних навичок музичний керівник вимушений шукати найбільш доступні форми роботи, аби зацікавити дитину із складними порушеннями розвитку. Виникають такі суперечності: між необхідністю виконувати реабілітаційну програму і нездатністю (неможливістю) дитини опанувати запланований навчально-корекційний матеріал; між висновком індивідуальної програми розвитку, виданим ЛКК і реальними соціальними потребами конкретної дитини, а не її діагнозом; між наявними потребами у соціалізації дитини із складними порушеннями розвитку і відсутністю практичного матеріалу для роботи музичного керівника в умовах реабілітаційного центру.

У висновку ЛКК в індивідуальній програмі розвитку відзначено, що дитина навіть при низькому реабілітаційному потенціалі потребує навчально-соціальних навичок. Виникає низка питань, зокрема: як фахівцю реабілітаційної установи спланувати корекційний маршрут розвитку дитини із складними порушеннями розвитку, що дасть їй максимальну користь, та виконати першочергові завдання індивідуальної програми розвитку з соціально-побутового орієнтування.

Опанування соціальними навичками задовольняє практичні потреби дитини із складною структурою порушень у соціальному середовищі. Соціальні навички – вагомий елемент соціальної компетентності. А значить, формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку – одне з ключових завдань реабілітаційного процесу.

Ще однією з надважливих умов формування соціальної компетентності дитини із складними порушеннями розвитку є спільна робота фахівців реабілітаційних установ та батьків особливих вихованців, з метою доповнення їхнього загального корекційно-виховного досвіду. Сім’я, де виховується дитина із складними порушеннями розвитку, – стабілізуючий чинник адаптації. Якщо дитина із порушеннями психофізичного розвитку позбавлена систематичної,

професійної корекційної роботи стосовно її індивідуальних вад, недорозвиток поглиблюється, елементарні імітаційні навички, зокрема соціального спрямування, нівелюються. Батьки обирають простий шлях – виконати роботу за дитину, тим самим порушують її права та обмежують набуття нових компетенцій та власного соціального досвіду. Пролонгована, важка психологічна атмосфера, нездатність розв'язувати ряд соціальні проблеми, неможливість сприймати важку недугу дитини ускладнюють відносини у сім'ї. Відсутність стресостійкості та досвіду виховання дитини з важкими вадами здоров'я вказує на нездатність батьків або опікунів здійснювати соціальний супровід власних дітей. Відсутність професійної освіти, базових знань із педагогіки, психології, корекційно-розвиткової роботи, недостатній соціальний досвід та психологічна незрілість стають перепорою щодо правильного виховання, особистісного розвитку та формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку.

«Інтегрований соціально-мистецький курс *“My world”*» частково розв'язує окреслену проблему, допомагає батькам та фахівцям реабілітаційних центрів підвищити власний рівень інклюзивної компетентності та допомогти дитині із складними порушеннями розвитку розв'язувати конкретні соціальні завдання. Кожне заняття окремого модулю, сформовано за гнучкою структурою, містить готовий навчально-корекційний контент, доступний для сприйняття дитини із вадами психофізичного розвитку. Музична складова, як дієве емоційне підґрунтя, міститься у виокремлених QR-кодах, аудіоматеріалах, рекомендованих сучасними корекційними програмами Міністерства освіти і науки України. У кінці модулів міститься сценарій спільного соціального заходу за участю батьків та усіх фахівців реабілітаційної установи, дотичних до корекційно-розвиткової діяльності (у межах окремого модулю) з дитиною із складними порушеннями розвитку.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, головною метою сучасних закладів із надання послуг із соціальної реабілітації є формування соціальної компетентності дітей, що є важливою складовою інтегративних процесів та фундаментальним кроком у їхньому загальному розвитку.

Формування соціальної компетентності дитини із складними порушеннями розвитку – основна мета «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*». За умови впровадження цього курсу у систему традиційних музичних занять у межах реабілітаційних установ розв'язується одне з провідних завдань сучасної реабілітаційної системи в Україні в царині соціальної роботи – розвиток нових підходів до реабілітації дітей із складними порушеннями розвитку. Окремою умовою формування соціальної компетентності дитини з інвалідністю є спільна діяльність міждисциплінарної команди фахівців соціальних установ та батьків особливих вихованців, у єдиному векторі соціального спрямування, що визначається в індивідуальній програмі розвитку підопічних. «Інтегрований соціально-мистецький курс *“My world”*» спрямовує роботу всіх фахівців реабілітаційних центрів, надає можливість самій дитині із складними порушеннями розвитку вирішувати соціальні задачі, переносити та генералізувати набутий практичний досвід у реалії сучасного простору. Введення «Інтегрованого соціально-мистецького курсу *“My world”*» у корекційно-розвиткову діяльність реабілітаційних центрів є особливістю формування

соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку засобами музичного мистецтва.

Таким чином, тут частково описано основні умови формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку засобами музичного мистецтва. На нашу думку, проблема формування соціальної компетентності дітей із складними порушеннями розвитку засобами музичного мистецтва потребує більш детальної конкретизації. Наші подальші наукові дослідження будуть спрямовані на вивчення складників соціальної компетентності, з'ясування інших засобів та методів її формування у дітей із складними порушеннями розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mehl M. R., Pennebaker J. W. The Social Dynamics of a Cultural Upheaval. *Psychological Science*. 2003. Vol. 14, № 6. P. 579–585. URL: <http://surl.li/bexux> (date of access: 10.10.2021).
2. Хуторський А. В. Ключові компетенції як компонент особистісно-орієнтованої парадигми освіти. *Народна освіта*. 2003. №2. С. 58–64.
3. Державна служба статистики України. Соціальний захист населення України у 2019 році. *Статистичний збірник*. Київ, 2020. С. 62–63
4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення» : постанова Верховної Ради України від 13 січ. 2015 р. № 96-VIII. URL: <http://surl.li/bexur> (дата звернення: 18.10.2021).
5. Міністерство освіти і науки України – Статистичні дані. *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/bexuo> (дата звернення: 02.10.2021).
6. Програми з корекційно-розвиткової роботи для дітей з інтелектуальними порушеннями. *Інститут модернізації змісту освіти* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/bexuk> (дата звернення: 10.09.2021).
7. Rubin K. H., Bukowski W. M., Laursen B. Hand book of Peer Interactions, Relation ships, and Groups. 2nd ed. Washington : Guilford Publications, 2019. 748 p.

REFERENCES

1. Mehl, M. R., & Pennebaker, J. W. (2003). The Social Dynamics of a Cultural Upheaval. *Psychological Science*, 14 (6), 579–585. Retrived from <http://surl.li/bexux> [in English].
2. Khutorskyj, A. V. (2003). Kliuchovi kompetentsii yak komponent osobystisno oriientovanoi paradyhmy osvity. *Narodna osvita*, 2, 58–64 [in English].
3. Derzhavna sluzhba statystyka Ukrainy. Socialnyj zakhyst naselennja Ukrainy u 2019 roci. (2020). *Statistical collection* (pp. 62–63). Kyiv [in English].
4. Pro Rekomendaciji parlamentsjkykh slukhanj na temu: «Osvita, okhorona zdorov'ja ta socialjne zabezpechennja ditej z porushennjamy psykhofizychnogho rozvytku: problemy ta shljakhy jikh vyrishennja» (2015). №96-VIII Retrived from <http://surl.li/bexur> [in Ukrainian].
5. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (n. d.). *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Statystychni dani*. Retrived from <http://surl.li/bexuo> [in Ukrainian].
6. Instytut modernizaciji zmistu osvity. (n. d.). *Prohramy z korekcijno-rozvytkovoji roboty dlja ditej z intelektual'nymy porushennjamy*. Retrived from <http://surl.li/bexuk> [in Ukrainian].
7. Rubin, K. H., Bukowski, W. M., & Laursen, B. (2019). *Hand book of Peer Interactions, Relation ships, and Groups* (2nd ed.). Washington: Guilford Publications [in English].